

Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században*

1. A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a honfoglalás előtt kezdődtek és máig megszakítás nélkül folynak, s e csaknem 1200 éves szüntelen érintkezés eredményeképpen állt elő az a helyzet, hogy nyelvünk legnagyobb jövevényszó-tömegét szláv jövevényszavaink teszik ki (PAPP 1967: 521).

Ma ezek a kapcsolatok a magyar nyelvterületnek a szomszédos szláv többségi nyelvű országokba átnyúló peremvidékein a legintenzívebbek, hatásuk a többnyire szláv–magyar kétnyelvű lakosság magyar nyelvhasználatára meglehetősen nagy, ám a magyarországi magyar standardra viszonylag csekély (vö. LANSTYÁK 2006). Nem hagyott mélyebb nyomot a magyarországi magyar standardban az 1949–1989 közötti időszakban kötelező orosz nyelvoktatás sem (ZOLTÁN 1993, NYOMÁRKAY 2013: 75–76).

Minden bizonnyal csupán érintőlegesek voltak a honfoglalás előtti szláv–magyar nyelvi kapcsolatok is a mai Ukrajna területén, mert a számos, ennek ellenkezőjét bizonyítani kívánó próbálkozás (MUNKÁCSI 1887, ROT 1973: 161–254, FÁBICS 2008, KOVÁCS 2013a, 2013b) ellenére sincs egyetlen olyan régi szláv jövevényszavunk sem, amelyről minden kétséget kizárón megállapítható lenne, hogy a honfoglalás előtt került volna nyelvünkbe az ókeletiszláv (protoukrán) nyelvjárásokból (CHELIMSKIJ 1989: 198).

Egészen más volt a helyzet a honfoglalás korában és az azt követő egy-két évszázadban. A magyarság szláv nyelvű lakosság közé telepedett, tehát nemcsak a nyelvterület peremén, hanem annak belsejében is érintkezett szláv nyelvű népeséggel, amelyet idővel teljesen asszimilált. Ez a folyamat feltehetőleg több évszázadig tartott, a 11. században még biztosan nem zárult le, így ebben a században is jelentős számú magyar–szláv kétnyelvű beszélővel számolhatunk a Kárpát-medencében.¹ Ennek a szubsztrátum jellegű hatásnak az eredményeképpen nyelv-

---

* A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara fennállásának 100. évfordulója tiszteletére „Kulturális örökség és a humán tudományok innovációi a 21. században” címmel 2014. október 8–9-én megrendezett konferencia „Nyelvi örökség és interdiszciplinaritás. Közelítések a Kárpát-medence 11. századi nyelvi-etnikai kérdéséhez” című szekcióján elhangzott előadás írott változata.

¹ Ennek bizonyítéka többek között az is, hogy nemcsak a 10. századi bizánci térítés közvetítő nyelve volt szláv (*hállát ad, karácsony, pitvar*, vö. ZOLTÁN 1986: 134–136), hanem az ezt köve-

vünkben meghonosodott szláv jövevényszavak többnyire az egész magyar nyelvterületen elterjedtek, s általában a nyelvtörténeti adatok sem utalnak arra, hogy valaha is tájszavak lettek volna, s későbbi összmagyar elterjedésük a magyar nyelvterület valamely perifériájáról indult volna ki. Természetesen ezzel egyidejűleg érték szláv hatások a perifériákról is a magyar nyelvet, hiszen a magyar nyelvterületet kívülről is nagyobb részt szláv gyűrű vette körül, azonban az ilyen hatások következtében nyelvünkbe került szavakról tudni lehet, hogy mely irányból érkeztek (pl. a *vajda* kezdetben kifejezetten erdélyi, a *bán* pedig délszláv melltóságnév volt).

A későbbi korok szláv jövevényszavaival ellentétben a honfoglalást közvetlenül követő két-három évszázad szubsztrátum jellegű szláv átvételei nem köthetők konkrét szláv nyelvekhez, noha erre MELICH JÁNOS (1910) óta mindmáig rendszeresen történnek eredménytelen kísérletek. KNEIEZSA ISTVÁN is mintegy kötelegszerűen beállt e sorba mondván: „A magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk.” Ugyanakkor mint gyakorló etimológus rögvest cáfolta is ezt, mert így folytatta: „Az anyag természete azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé” (KNEIEZSA 1942: 178). Ez az ellentmondás a szláv nyelvtörténet 19. századi korszakolása alapján, amelyhez KNEIEZSA és az ő nyomán még KISS LAJOS is mindvégig ragaszkodott (KISS L. 1994, vö. ZOLTÁN 2012a: 420), nem oldható fel. Az „anyag természetéből” ugyanis az a természetes következtetés adódik, hogy mivel korai szláv jövevényszavaink nagy többségükben nem köthetők konkrét szláv nyelvekhez, ezért a honfoglaló magyarság mégiscsak „összlávokkal”, vagyis kései összsláv dialektusokon beszélő népességgel találkozott a Kárpát-medencében, és ezt olvasztotta magába a honfoglalást követő néhány évszázad folyamán. Ha TRUBETZKOY (1925) nyomán elfogadjuk, hogy egy nyelv akkor esik szét két vagy több nyelvre, amikor nyelvjárásai már nem képesek közös változásokat átélni, akkor az összsláv nyelv végső határának az utolsó közös szláv innováció lezárulását kell tartanunk, ez pedig a redukált magánhangzók (az ún. jerek) eltűnése és vokalizációja volt (12. század). A 11. századot az összsláv korszakhoz sorolja KAREL HORÁLEK (1962: 78, 1967: 70) és rá hivatkozva DÉCSY GYULA (1958: 369),² valamint

---

tő nyugati rítusú térítésé is (*apát, apáca, bérnál*, vö. KNEIEZSA 1955: 62–63, 89–90). A szertartási különbségek szempontjából semleges szláv eredetű keresztény terminusok zöme természetesen legvalószínűbben a hazai szlávok nyelvéből származhat (vö. CHELIMSKIJ 1993).

² DÉCSY a *gemeinslavisch* terminust az ’összláv’ értelmében használja, amint az oroszban is az ő korában az *общеславянский* (< fr. *slave commune*) dívott a ma gyakoribb — és jóval egyértelműbb — *праславянский* (< ném. *urslavisch*) helyett.

EVGENIJ CHELIMSKIJ (1988) is. Késői ősszláv dialektusok jelenlétét a honfoglalás utáni Kárpát-medencében látszik elfogadni HOFFMANN ISTVÁN is (2014: 132).

2. A Kárpát-medencei szláv népesség nyelvéről, vagyis a magyar nyelv szláv szubsztrátumát képező nyelvről dialektológiai szempontból csak annyit tudunk, amennyit a magyar nyelv régi szláv jövevényszavai erről elárulnak. Ennek alapján két nyelvjárás különböztethető meg. Az egyiket CHELIMSKIJ nyomán pannóniai szlávnak szokás nevezni (vö. RICHARDS 2003). Ez átmenetet képezett a nyugati szlávok legdélibb nyelvjárásai (a későbbi morva–szlovák nyelvjárások) és a déli szlávok legnyugatibb nyelvjárásai (a majdani kaj-horvát–szlovén nyelvjárások) között. A másik nyelvjárás bolgárszláv jellegű volt. A pannóniai szláv a Duna túl nagyobb részén dominált, a bolgárszláv nyelvjárások a helynevek tanúsága szerint korántsem csak a délkeleti perifériákon, hanem az ország központi vidékein (a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint ettől északra, a Vág völgyétől Észak-Borsodig) is el voltak terjedve (részletesebben lásd ZOLTÁN 2013a, 2013b, 2014).

Régi szláv jövevényszavaink keltezése szempontjából ez utóbbi, bolgárszláv jellegű dialektusnak a nyelvterület központi részein való lokalizálása igen fontos körülmény, mivel megdönti a hazai szlavisztikának azt a modern etimológiai szótárainkban is sulykolt álláspontját, hogy a szláv nazális magánhangzókat tükröző jövevényszavaink (pl. *golǫbъ* > *galamb*, *reǫbъ* > *rend*) feltétlenül a 10. század vége előtt kerültek nyelvünkbe. Ha ez igaz lenne, akkor azt mondhatnánk, hogy a *donga* és a *menszáros* a 10. század vége előtt, a *duga* és a *mészáros* a 11. századnál nem korábban került a magyarba. A szláv nyelvekben (pontosabban a késői ősszláv nyelvjárásokban) a denazalizáció azonban nem egy időben ment végbe. Biztosan tudjuk például, hogy 950 körül Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár keleti szláv informátorai a dnyeperi zuhatagok eredetileg nazális magánhangzót tartalmazó neveit már denazalizált formában adták tovább (*Νεασήτ* < *nejasytъ* < *nejęsytъ* 'telhetetlen', DAI 58 [cap. 9, v. 46]; *Βερούτζη* < *vrūče* < *vrǫče* 'fortyogó', DAI 60 [cap. 9, v. 62]), vagyis a keleti szlávban már a 10. század közepén biztosan nem voltak nazális magánhangzók. Tehát lehet, hogy a nazális magánhangzók a pannóniai szlávban sem érték meg a 10. század végét, amint azt etimológiai szótáraink imamalomszerűen hajtogatják, hanem már korábban elveszítették nazális rezonanciájukat. A 10. sz. végi „terminus ad quem” tehát korántsem egészen biztos. Ugyanakkor a KNIEZSÁT szláv kérdésekben általában vakon követő TESz. és EWUng. teljesen figyelmen kívül hagyja KNIEZSA ISTVÁNNAK a *porong* takácsműszó kapcsán tett figyelmeztetését arra vonatkozóan, hogy a bolgárból származtatott szónak nem kell okvetlenül 10. század előttinek [sic!] lennie, mivel a nazálisok a bolgárban viszonylag későn tűntek el (KNIEZSA 1955: 438). S. B. BERNŠTEJN kutatásaiból tudjuk, hogy „a bolgár nyelv az összes szláv nyelv között különleges helyzetet foglal el a nazális

magánhangzók sorsát illetően. Itt ugyanis a nazális magánhangzók nagyon tartósaknak bizonyultak. A denazalizáció első jelei elszórta felfedezhetők már a 11. században. Meredeken emelkedik a példák száma a 12. században. Az északi nyelvjárásokban ez a folyamat lassabban ment végbe. Az erdélyi bolgárok nyelve arról tanúskodik, hogy az észak-keleti bolgár nyelvjárások még a 13. század második felében is megőrizték a nazális magánhangzókat a tömorfémákban. A denazalizáció a bolgárban valószínűleg csak a 14. században zárult le teljesen” (BERNŠTEJN 1961: 245–246; én fordítottam: Z. A.). Semmi okunk annak feltételezésére, hogy a Kárpát-medence bolgárszláv típusú nyelvjárásaiban a denazalizáció előbb ment volna végbe, mint a bolgár nyelvjárások zömében. Éppen ellenkezőleg, a nyelvföldrajz azt sugallja, hogy ezek a nyelvjárások az észak-bolgár nyelvjárasterülettel érintkeztek (vagy azokba tartoztak), ahol a nazális magánhangzók még a 13. században is hangzottak. Tehát meg kell állapítanunk, hogy a *donga* és a *menszáros* a 10. század után is bekerülhetett nyelvünkbe, míg a *duga* és a *mészáros* a 11. századnál valamivel korábban is megjelenhetett a magyarban, vagy akár lehetnek párhuzamos átvételek — például a 11. században — két különböző hazai szláv forrásból. Magyarán: a szláv nazális magánhangzót tükröző jövevényszavak a bolgárszláv típusú nyelvjárásokból mindaddig jöhettek nyelvünkbe, míg maguk ezek a nyelvjárások nem asszimilálódtak teljesen a magyarságba (vö. ZOLTÁN 2012b).

Ha a 11. századi jövevényszavainkat próbáljuk valahogy kiszűrni a korai szláv jövevényszavaink tömegéből, akkor a szórványemlékeinkben dokumentált néhány szó és név mellett (amelyek persze lehetnek 10. századi átvételek is, csak éppen a 11. században írták le őket először) figyelmet érdemelnek a szláv jereket tükröző jövevényszavaink. A *jer* elnevezés a szláv ábécé ѣ betűjének *jer*, illetve ѣ betűjének *jer'* nevéből vált nyelvészeti terminussá. E két magánhangzót szokás redukált ѣ és redukált ѣ névvel is illetni, ami teljességgel téves, mivel ezek a magánhangzók a 10–11. században még többnyire teljesen tiszta, a szlávval kontaktáló nyelvek beszélői számára jól azonosítható vokálisok voltak, s később is csak bizonyos pozíciókban estek ki, más helyzetekben viszont normális magánhangzókká váltak. Arra nézve, hogy hogyan ejthették ezeket a hangokat a 10–11. században, DÉCSY GYULA (1958) alapján teljesen biztosak lehetünk abban, hogy a ѣ (*jer*) rövid *u*-nak, a ѣ (*jer'*) pedig rövid *i*-nek hangzott, illetve — ahogy DÉCSY óvatosan fogalmaz — ezek vagy rövid *u*-nak és rövid *i*-nek hangzottak, vagy olyan hangszínű hangok voltak, amelyeket a finnek és a magyarok rövid *u*-nak és rövid *i*-nek érzékeltek (1958: 387). Ugyanez a helyzet egyébként a görög nyelv régi szláv jövevényszavai esetében is, vö. középgör. (13. századtól) *χομέλι*, újgör. *χούμελι* 'komló' < szláv *chъmelъ 'ua.' (ZOLTÁN 1982: 327).

Ha tehát a 13. században Kassa környékén feljegyzett *pisztráng* (< *пѣстрогъ*) szavunk (1261: *Pistrungus* potoc, TESz.) esetében a fentebb a nazálisokkal kapcsolatban elmondottak fényében abban nem lehetünk ugyan biztosak, hogy ez a

szó már a 10. század vége előtt bekerült a magyarba, az azonban nagy valószínűséggel állítható, hogy átvétele a 12. század előtt történt, amikor „az első szótag jere még feltétlenül hangzott” (KNEZSA 1955: 424, vö. DÉCSY 1958: 380). Ebben a pozícióban ugyanis a palatális *ь* a környező szláv nyelvjárásokban gyenge helyzetben volt, és később kiesett (vö. szlk. *pstruh*, le. *pstrag*, ukr. *ncmpyз*), ezért egy 12–13. századi bolgárszláv **pstrōg* alakból, amelyben a nazális még hangzott, de a jer’ már nem (ez elméletileg Kassa környékén is elképzelhető), *pisztrang* helyett valamiféle **pasztrang* lett volna várható (a régi és nyelvjárási *pisztrang*-hoz képest a ma normatív *pisztráng* másodlagos).

Arról, hogy a *ь* a 12. század előtt a Kárpát-medencei szlávok nyelvében *i*-nek hangzott, az is tanúskodik, hogy régi szláv jövevényszavaink egyformán kezelik a szláv *ь*-t és az *i*-t. Ugyanolyan pozícióban a magyarban *i* van mind a szláv *čьstь* főnévből lett *tiszt* szavunkban (1315 k.: *tiftef*, TESz., vö. KNEZSA 1955: 524–525), mind pedig a szláv *čistь/čista/čisto* melléknévből származó *tiszta* szavunkban (1350 k.: *tifan*, TESz., vö. KNEZSA 1955: 525–526).

Az elmondottak fényében érdemes kitérni a Tihanyi alapítólevélben előforduló azon szláv eredetű helynevekre, amelyek szláv *ь* nyomát őrzik. Két névről van szó, a *Balaton* és a *Keszthely* nevek korabeli alakjáról, amelyeknek részletes névtani elemzését legutóbb HOFFMANN ISTVÁN végezte el (2010: 46–50, illetve 129–132). A *Balaton* név *balatin* ~ *bolatin* alakváltozatai HOFFMANN szerint magyar nyelvhasználókra utalnak, mivel a feltételezett pannóniai szláv **blatьнь* előkép szókezdő mássalhangzó-csoportjának feloldása a magyarban ment végbe, azonban az utolsó szótagbeli *i* szláv előzményének a magyarázata véleménye szerint nehézséget okoz. Azt hiszem, ezek a nehézségek elháríthatók. A HOFFMANN által MELICH JÁNOS nyomán idézett *кнѡзь влатеньскѡи* adat ugyan hiteles, és Szent Cirill életírásában kétségtelenül pannóniai forrásra megy vissza³ (a másolatok többségében a mosaburgi Kocel címe *кнѡзь Панонескъь*, vö. LAVROV 1930: 29), azonban maga az életírás nem maradt ránk 15. századinál korábbi másolatokban. A *кнѡзь влатеньскѡи* változatot ránk örökítő mindhárom másolat orosz, ahol az egykori **влатеньскѡи* alakban a jerek orosz fejlődési szabályainak megfelelően a 12. század folyamán lett *влатеньскѡи*. Tehát *e*-féle hanggal a 10–11. századi szlávban nem kell számolnunk. Viszont ez a *влатеньскѡи* (**blatьньскѡь*) adat megerősíti HOFFMANN ISTVÁNNak azt a nézetét, miszerint a szláv **blatьнь* önmagában lehetett már helynév a magyar honfoglalás előtt a pannóniai szlávoknál (2010: 46–47). Ellenkező esetben nehéz lenne megmagya-

³ Kocel szláv nyelvű tituluszának hitelességét megerősíti a 10. század végén a szláv írásbeliség kezdetéről beszámoló Chrabr szerzetes, aki a szláv betűk megalkotásának idejét többek között Kocel uralkodásának idejével datálja. Művének legkorábbi (1348), középbolgar másolatában ez így olvasható: *въ врьмена [...] коцелѣ кнѡза влатенска* ’Kocel blateni fejedelem [...] idején’ (KUEV 1967: 191; a bolgárban is *ь* > *e*).

rázni, hogy miért lenne a *ВЛАТЕНЬСКЪИ* alakban egymás után két melléknévképző (-*ьн*- és -*ьск*-). Itt jegyzem meg, hogy míg a **blatъnъ* helynévnek egy **blatъnъ gradъ* 'mocsárvár' jelzős szerkezetből való egykori elvonását valószínűsíti a 9. századi német *Mosapurc*, addig egy **blatъnъ (j)ezерь* 'mocsaras tó' kapcsolat kiindulópontként való feltevése nagyon valószínűtlen, mivel a 'tó' jelentésben a szlávban közkeletű semleges nemű alakok (óe. szl. *ѡзѣро*, blg. *ezero*, sz.-h. *jezero*, szln. *jezero*, szlk. *jazero*, ukr. *озеро* stb.) mellett a nyelvjárásokban előforduló hímnemű dublettekre (pl. sz.-h. *jezer* a távoli Dubrovnik környékén, szln. *jezer*, szlk. *jezer*, f.-szorb *jězer*, a.-szorb *jazer*) a 16. század előttről sehol sincs adatunk (EtSISJaz. 6: 33–34). Ugyancsak elvethetjük azt a feltételezést is, hogy az átvétel korában a *t* és az *n* között valami sva-szerű hang (*a*) lett volna, erre ugyanis semmiféle bizonyítékunk sincs. Marad tehát a legegyszerűbb és egyben legtermészetesebb magyarázat: a *balatin* ~ *bolatin* alakok *i*-je nem más, mint a szláv **blatъnъ* előzmény *ь*-jének a folytatása, mert mint láttuk, ezt a szláv hangot a magyarok — a finnekhez hasonlóan — *i*-nek hallották. A *Kesz-tölc*-ként azonosított *ka(s)telic* ~ *kaztelic* (< szláv **kostelъcbъ*) harmadik szótagbeli *i*-je szintén a szláv *ь* folytatója.

A **blatъnъ* > *balatin* ~ *bolatin* és a **kostelъcbъ* > *ka(s)telic* ~ *kaztelic* példák, de a többi, később dokumentált, de hangtani okokból 12. század előtti átvételnek minősülő adat (**pъstroгъ* > *pisztráng*, **čbstъ* > *tiszt*) is arra mutat, hogy a szóvégi jereknek nincs nyoma a magyarban. A szóvégi jerek a szlávban (az egytagú szavak kivételével) mindig gyenge helyzetűek, tehát kiesnek. Amint említettük, a jerek kiesése és vokalizációja a 12. században fejeződik be, de ez nem jelenti azt, hogy ne kezdődött volna előbb. A többnyire 11. századi másolatokban fennmaradt óegyházi szláv nyelvemlékek e folyamat kezdetét már rögzítik, mégpedig úgy, hogy előbb tükröződik a gyenge helyzetű jerek kiesése, mint az erős helyzetűek vokalizációja. A tradicionális helyesírás természetesen gátolja, hogy az írott szövegek naprakészen kövessék a kiejtés változását, ennek ellenére elszórtan, de egyes nyelvemlékekben, például a glagolita írású Codex Assemaniusban (11. század) aránylag sok példa van a szóvégi gyenge helyzetű jerek elhagyására (SELIŠČEV 1951: 281). Lehetséges tehát, hogy a hazai szlávok nyelvében sem hangzottak a szóvégi jerek a 11. század közepén. Lehet persze más oka is annak, hogy a magyarba még akkor sem jöttek át ezek a szóvégi magánhangzók, ha a szlávban még hangzottak is. Szóbeli kölcsönzésnél természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a gazdag deklinációs rendszerrel rendelkező szláv átdadó nyelvben a szó számos alakváltozatban (főnév esetében 6–7 esetben, 3 számban, melléknév esetében mindez 3 nemben, nominális és pronominális alakban is) és képzett formában létezik, amiből az átvevő nyelv kiabstrahálja a mindig állandót, tehát például egy **blatъnъ*, **blatъna*, **blatъnu*, **blatъnomъ* ~ **blatъnъmъ*, **blatъně* stb. halmazból annyit, hogy **blatъn-*. Végeredményben tehát a **blatъnъ* végén lévő *ь*-nak akkor sem lett volna esélye megmaradni a magyarban, ha már

mindjárt a honfoglaláskor bekerült a nyelvünkbe (ami egyébként egy ilyen nagy földrajzi objektumnál valószínű is). Ezzel szemben biztosan a forrásul szolgált szláv szóban sem ejtették a veláris ʁ-t a Tihanyi alapítólevélben *knez*-nek írt helynévben, amely a szláv *kъnęzъ méltóságnévből ered, és a pusztá méltóságnévből vagy az abból lett személynévből magyar névadással keletkezhetett (HOFFMANN 2010: 91–93). A gyenge helyzetű jerek kiesése ugyanis igen korán jelentkezik az első szótágokban, amikor nincs olyan szóalak, amelyben ugyanez a jer erős helyzetbe kerülhetne (ún. abszolút gyenge helyzet, vö. SELIŠČEV 1951: 281–282); ezekben a pozíciókban a jerek kiesése már a 10–11. század fordulóján, a legrégebb fennmaradt óegyházi szláv kéziratok keletkezése előtt megkezdődhetett (GORŠKOVA–CHABURGAEV 1981: 66). A bennünket itt most érdeklő *kъnęzъ az óegyházi szláv nyelvmélekekben (11. század) gyakran, egyes nyelvmélekekben rendszeresen *кнѧзъ* alakban írva jelenik meg (vö. StSl. 301). A *knez* írásmód a Tihanyi alapítólevélben arra mutat, hogy az átadó szláv nyelvi alakban a nazális *ę* is denazalizálódott már, s mivel a Dunántúl közepén nem kell bolgárszláv típusú nyelvjárással számolnunk, a szó már a 10–11. század fordulóján bekerülhetett a magyarba. Amúgy az úgynevezett erős helyzetekben a szláv ʁ ugyanúgy fejlődött a magyarban, mint a szláv *u*. Ahogy a szláv *sluga* szóból egy közbeeső *szuluga alakon keresztül (1138 k.: *Sulgadi*, 1228: *Zuluga*, TESz.) *szolga* lett, ugyanúgy a szláv *blъcha szóból (1228 u.: *Bolchas*, TESz.) végül *bolha* lett, tehát ugyanúgy kezelte a magyar a szláv ʁ-t, mint az *u*-t. Viszont a 14. század óta adatolható *takács* szavunkat — DÉCSY GYULÁVAL (1958: 377) ellentétben — nem egy még hangzó ʁ-val ejtett szláv *tъkačъ, hanem egy későbbi, immár jerek nélküli *tkač átvételének tartom (*tkač > *takács*, mint **brat[ʁ]* > *barát*).

3. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a 11. századi szláv–magyar nyelvi kapcsolatokat a honfoglalással kezdődött szláv–magyar nyelvi szimbiózis folytatásának kell tekintenünk, a 10. századtól a 11. századot az eddig közkézen forgó korszakhatár — a szláv nazális magánhangzók denazalizációja — sem határolja el. Az 1055. évi Tihanyi alapítólevélben dokumentált szláv eredetű helynevek lényegesen korábbi átvételek is lehetnek. Használhatóbb korjelzőnek tűnik a szláv jerek sorsa: ha ezek *i* és *u* hangokként kerülnek átvételre, akkor nagy valószínűséggel 12. század előttiék. Meg kell békülnünk azonban azzal, hogy ezek a hangtani ismérvek aránylag kevés szóra érvényesek, hiszen korai szláv jövevényszavaink zömét mégiscsak a *dajka*, *ikra*, *mák*, *rák*, *széna*, *szita*-féle szavak teszik ki, amelyek semmiféle információt nem hordoznak magukban sem átvételük idejére, sem helyére vonatkozóan.

Irodalom

BERNŠTEJN, S. B. 1961. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. Москва, Наука.

- CHELIMSKIJ, E. A. 1988. Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г. Доклады советской делегации*. Москва, Наука. 347–368.
- CHELIMSKIJ, E. A. 1989. Изучение ранних славяно-венгерских языковых отношений. In: MYLNIKOV, A. S. szerk. *Славяноведение и балканистика в странах Зарубежной Европы и США*. Москва, Наука. 184–198.
- CHELIMSKIJ, E. A. 1993. Ранняя славянская христианская терминология в венгерском языке. In: *Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов, Братислава, сентябрь 1993 г. Доклады российской делегации*. Москва, Наука. 46–64.
- DAI = MORAVCSIK, GYULA–JENKINS, R. J. H. 1967. *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*. Új, átdolgozott kiadás. Washington, Dumbarton Oaks.
- DÉCSY, GYULA 1958. Die Entsprechungen der gemeinslavischen Halbvokale im Finnischen und Ungarischen. *Die Welt der Slaven* 3: 369–388.
- EtSISJaz. = TRUBACSEV, O. N. szerk. 1974–. *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд I–*. Москва, Наука.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993–1995.
- FÁBICS, TAMÁS 2008. К вопросу о славянском полногласии в венгерской топонимастике. *Studia Slavica Savariensia* 13: 81–87.
- GORŠKOVA, K. V.–CHABURGAEV, G. A. 1981. *Историческая грамматика русского языка*. Moskva, Высшая школа.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Egy elfeledett földrajzi köznévi nyomában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 119–138.
- HORÁLEK, KAREL 1962. *Úvod do studia slovanských jazyků*. Prága, Nakladatelství Československé akademie věd.
- HORÁLEK, KAREL 1967. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KISS LAJOS 1994. Néhány szlavisztikai műsőről (összláv nyelv, egyházi szláv nyelv, óorosz nyelv). *Magyar Nyelv* 90: 361–363.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: SZEKFŰ GYULA szerk. *A magyarság és a szlávok*. Budapest, Franklin Társulat. 168–188.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVÁCS, OKSZÁNA 2013a. Уточнення мовної картини слов'янського субстрату на територіях карпато-дунайського регіону. Протоукраїнські запозичення в угорській мові. In: OLENA NOVIKOVA, PETER HILKES, ULRICH SCHWEIER szerk. *III. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*. München–Berlin, Verlag Otto Sagner. 228–243.

- KOVÁCS, OKSZÁNA 2013b. Отражение рефлексов *TorT*, *TolT*, *TerT*, *TelT* в славянских заимствованиях венгерского языка. Опыт нового подхода к классификации. *Studia Slavica Hungarica* 58: 115–137.
- KUEV, KUJO M. (1967). *Черноризец Храбър*. Szófia, BAN.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006. Határtalanítás. In: MÁRTONFI ATTILA–PAPP KORNÉLIA–SLÍZ MARIANN szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest, Argumentum. 181–188.
- LAVROV, P. A. 1930. *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Труды Славянской комиссии 1. Ленинград, Издательство академии наук СССР.
- MELICH JÁNOS 1910. *Nyelvünk szláv jövevényei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13. Budapest.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1887. A magyar–szláv ethnikai érintkezés kezdetei. *Ethnographia* 8: 1–30.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2013. *Szláv szomszédaink*. Pont könyvek 5. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PAPP FERENC 1967. A magyar szókincs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: IMRE SAMU–SZATHMÁRI ISTVÁN szerk. *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28.)*. Nyelvtudományi Értekezések 58. Budapest, Akadémiai Kiadó. 518–522.
- RICHARDS, RONALD O. 2003. *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian*. UCLA Indo-European Studies 2. Los Angeles, University of California.
- ROT, A. M. 1973. *Венгерско-восточнославянские языковые контакты*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SELIŠČEV A. M. 1951. *Старославянский язык. Часть I. Введение. Фонетика*. Москва, Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
- StSl. = CEJTLIN, R. M.–VECSERKA, R.–BLAGOVA szerk. 1994. *Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.)*. Москва, Русский язык.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TRUBETZKOY, N. S. 1925. Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 1: 287–319.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1982. *Émely* szavunk (szavaink) eredetéről. *Magyar Nyelv* 78: 321–328.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1986. К вопросу о православном пласте венгерской христианской терминологии. In: KIRÁLY PÉTER szerk. *Cirill és Metód tevékenysége Pannóniában*. Hungaro-Bulgarica 1. Budapest, ELTE. 130–137.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1993. Wpływ języka rosyjskiego na język węgierski w latach 1944–1991. In: STANISLAW GAJDA szerk. *Języki słowiańskie wobec współczesnych*

- przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej: materiały konferencji z 23-25 IX 1992 r.* Opole, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Instytut Filologii Polskiej. 149–151.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2012a. Kiss Lajos, a szlavista. *Nyelvtudományi Közlemények 108*: 418–426.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2012b. Szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink időrendje. In: KOCSIS MIHÁLY–MAJOROS HENRIETTA szerk. *Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Szláv Intézete. 383–387.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2013a. Legrégibb szláv jövevényszavaink szláv dialektológiai hátteréhez. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 193–198.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2013b. Славянские диалекты Карпатского бассейна во время прихода венгров (IX в.). *Studia Slavica Hungarica 58*: 209–218.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2014. A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: SUDÁR BALÁZS–SZENTPÉTERY JÓZSEF–PETKES ZSOLT–LEZSÁK GABRIELLA–ZSIDAI ZSUZSANNA szerk. *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 1. Budapest. 205–210.